

OM AMTSREGNSKABERNE SOM HISTORISK KILDE.

Ved Arkivsekretær Carl Christiansen.

Den historiske Forskning har hidtil ikke været tilstrækkelig klar over, hvilken udmærket Kilde til paalidelige Oplysninger de forskellige Slags Regnskaber ofte er, eller den har i hvert Tilfælde ikke benyttet dem tilstrækkeligt, hvilket vel sagtens skyldes deres tilsyneladende Tørhed og den Taalmodighed og Tid, som en grundig Undersøgelse af dem udfordrer. Og dog kan man gennem et Regnskab og dets Bilag faa Oplysning om næsten alt, hvad der er sket inden for det Omraade, det omfatter. Forskeren maa endelig ikke overse Bilagene. Selve Regnskabet spiller ofte kun Rolle som en Art Register eller Indholdsfortegnelse til den brogede Billedbog, som Bilagene er for den, der har Øjet aabent for deres Hemmeligheder. Det kan derfor være en stor Fejl, naar Arkivmyndighederne, som det ofte er sket, har bevaret Regnskaberne, men kasseret Bilagene, fordi disse tog for megen Plads op.

Indtil Enevældens Indførelse 1660 havde de adelige Lensmænd hævet og aflagt Regnskab for Statens Indtægter af Krongodset, og om Benyttelsen af disse Regnskaber, de saakaldte Lensregnskaber, som historisk Kilde, er der tidligere skrevet i nærværende Tidsskrift I, 141 ff. af Thomas Bang, hvortil henvises.

Den nye Styrelse indførte efterhaanden en stor Forandring i Lenene og deres Administration, idet allerede i 1661 Halvdelen af de daværende c. 50 Len blev frataget deres Indhavere og enten udlagt til Kronens Fordringshavere eller paa anden Maade omordnet. Bestyrelsen af de Højhedsrettigheder (Skatter, Vrag etc.), som Kongen altid forbeholdt sig ved Afhændelsen af Krongods,

overlodes som Regel ikke til de daværende Indehavere af Lenene, men til nye Mænd, som gerne forenede flere af de gamle Lensdistrikters Bestyrelse under sig. Samtidig indtraadte de Forandringer i Lønninger og Vilkaar, som betegner Forskellen mellem Adelstidens Lensmand og den enevældige Konges Amtmand, og d. 19. Februar 1662 udgik en Befaling til Skatkammeret, hvorved Benævnelsen Amt indførtes i Stedet for Len, og Lensmanden kaldtes Befalingsmand, hvilket Navn siden efterhaanden afløstes af Amtmand. Imidlertid fortsattes Forandringen med Amterne, efterhaanden som Krongodset afhændedes, og Amtmændenes Antal blev langt mindre, end Lensmændenes havde været, idet flere af de gamle Len eller Amter, som de nu kaldtes, forenedes til større Amtskredse, saa at disse forholdsvis tidligt kom til at svare omtrent til de nuværende Amter.

Samtidig med denne Forandring af Administrationskredsene skete der en Forandring i selve Administrationen. Medens Lensmanden havde besørget Oppebørselen af de kongelige Indtægter ved sine egne private Tjenere, blev der nu ansat kongelige Amtsskrivere eller Amtsforgvaltere, som de siden kaldtes, der administrerede Amterne, men under Amtmandens Tilsyn. Amtsskriveren hævdede de kongelige Indtægter i Amtet og aflagde Regnskab for dem, det saakaldte Amtsskriverskab, paa Rentekammeret under eget Ansvar, skønt det fra først af hed sig, at Amtmanden aflagde det. Til Hjælp for Amtsskriveren var der paa de større Amter en Ridefoged, som undertiden indtog en mere selvstændig Stilling, f. Eks. opkrævede de uvisse Indtægter og aflagde Regnskab for dem. Paa disse Amter, der som Regel faldt sammen med de Amter, som vi kan kalde Hofholdningsamterne, fordi de tjente til Hoffets Forsyning med Naturalier, var tillige ansat Slotsfogder, som forestod de der liggende Slotsbygningers indre Administration og førte Inventarieregnskaberne. Saadanne Amter var Københavns og de øvrige nordsjællandske Amter samt Nykøbing Amt paa Falster, saa længe det var Livgedings Amt.

Paa samme Tid som Forandringen af Administrationen foregik der ogsaa en Forandring med selve Regnskaberne. Ved Bortsalget af Krongodset kom Staten til at mangle faste Indtægter,

navnlig til Underholdning af Hær og Flaade. Man saa sig derfor nødsaget til at paalægge en fast aarlig tilbagevendende Skat, den saakaldte Matrikelskat eller Hartkornsskat, senere ogsaa kaldet Maanedsskat, fordi den en Tid lang blev opkrævet maanedlig, da dens Beløb blev betydelig forhøjet. Ved Siden af disse Navne brugtes særlig om denne Skat og de øvrige Hartkornsskatter, som siden paabødes, den latinske eller franske Benævnelse »Contribution« (Bidrag), og der tales herefter om Kontributionsregnskabet i Mod-sætning til Jordebogsregnskabet, som særlig svarede til det gamle Lensregnskab. Benævnelsen Amtsregnskab eller Amtsstueregn-skab, som det maaske var nok saa praktisk at benytte, da Regn-skabet omfatter de Afgifter og Skatter, som betaltes paa Amts-stuerne, var Fællesnavnet for Jordebogs- og Kontributionsregn-skaberne samt for Regnskaberne for Konsumtions-, Familie- og Folkeskatten og de overordentlige Skatter, som opkrævedes paa Landet. Senere indgik ogsaa nogle af de indirekte Afgifter i Amts-stuekassen, uagtet de ikke erlagdes direkte til Amtsskriveren, der ligeledes modtog samme Slags Afgifter og Ekstraskatter fra Køb-stæderne gennem disses Øvrigheder. Amtsregnskabet var altsaa ikke blot et Grundregnskab, men ogsaa et Opsamler- eller Hoved-regnskab for Distriktets Statsindtægter. Ved Benævnelsen »Amts-regnskab« kan maaske ogsaa forstaaes Jordebogsregnskabet alene, som Skikken var i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvor dette Regnskab specielt kaldtes »Amtsrechnung«.

For Kongeriget Danmarks Vedkommende fortjente Kontri-butionsregnskabet særlig at kaldes »Amtsregnskab«, da det efter-haanden bliver Hovedregnskabet blandt en Amtsstues aarlige Regnskaber.

Den ny Skat eller Kontribution blev første Gang udskreven den 4. Juli 1662 med 4 Slettemark eller $\frac{2}{3}$ Rdl. aarlig af hver Td. Htk., der ydedes kvartalsvis halvt i Penge og halvt i Varer efter en fastsat Takst. Den udrededes af Hovedgaardene efter deres Hovedgaardstakst, sat ved Arv, Køb eller Pantsættelse, og af Bøn-dernes Landgilde, ansat i Hartkorn, saaledes som det beregnedes ved Arv, Køb og Salg, undtagen Gadehuse og Gæsteri, som ikke blev anslaaet ved Køb og Salg. Gadehusene gik dog ikke derfor

fri for Skat, da det blev paalagt dem, som boede i den Slags Huse, at hjælpe til ved Skattens Betaling. Senere fik de ligefrem en Til-lægsskat, den saakaldte Husmandsskat eller Husmandspenge, som første Gang blev udskreven i Henhold til kgl. Resolution af 2. Novbr. 1681. For Skovenes Vedkommende, der fra gammel Tid af vurderedes efter Svins Olden, skulde 48 Svins Olden regnes for en Td. Htk. og af Pengelandgilde 6 Rigsort til en Td. Htk. Af Mølleskyld skulde skattes 2 Slettemk. af Td. og af Konge- og Kirketiende 1 Mk. Amtmanden skulde paase, at Krongodset ud-redede Skatten, og enhver Jorddrot skulde sørge for Betalingen af denne for sit Gods, hvad enten han ejede det eller havde det som Pant eller i Benaadning. Der betaltes uden Afgang for øde og forarmet Jordegods. Skatteligningen besørgedes paa Krongodset af Amtmanden efter Regelen, at den ene hjælper den anden, og paa Proprietærgodset af Jorddrotten, der havde Lov til at for-lange Hjælp til Skatteydelsen af samtlige Beboere paa Godset. Til Gengæld skulde al Indkvartering, Konsumtion, Accise og Græspenge paa Landet ophøre.

Af denne første Skatteforordning kan maa faa et Indtryk af, hvad Kontributionsregnskabet kan yde en Forsker, for ikke at tale om, hvad der maatte være gaaet forud for Skattens Udskrivning. Grundlaget for dens Optrækning maatte være en Matrikel, indrettet efter Landgildeydelse, og en saadan var virkelig ogsaa bleven optaget Aaret i Forvejen, men den er desværre kun delvis bevaret. Da denne Matrikel viste sig ufyldstgørende, blev der i 1664 optaget en ny Landgildematrikel, som opbevares i Matrikulsarkivet. Disse Matrikler og Forarbejderne til dem er ved Siden af Christian V.s Matrikel de ypperste Kilder til vort Kendskab til Land og Folk i det syttende Aarhundredes sidste Halvdel. Selve Kontributionsregnskabet med dets Bilag yder Forskeren et Supplement til de Oplysninger, han henter gennem de omtalte Matrikler, idet det afspejler de vekslende Forandringer gennem Aarene. Amtsskriverens Berigtigelser af Matriklen og Meddelelser om aarlige Forandringer og andet vedrørende de skatteydendes Forhold, hvormed Regnskabet indledes, giver en Fylde af Oplysninger af forskellig Art for den, som forstaar at benytte dem.

Adskillige af Bevislighederne for Opgivelserne i Regnskabet angaaende Beregningen af dettes Indtægt er af stor Interesse for Forskeren. Saaledes findes der ved nogle Kontributionsregnskabers Bilag Mandtal af forskellig Art, som er af Interesse for Personalhistorikeren. For dem, der søger Oplysning om Jordegodsbesidderne og deres Skatteevne i Slutningen af det 17. Aarhundrede, vil jeg gøre opmærksom paa de Regnskabsjournaler, som i Aarene 1693—98 og undertiden for flere Aar (1689—1703, 1714) er indsendte med Regnskaberne i Henhold til Forordningen om Kontributionernes Oppebørsel af 11. Decbr. 1688 Artikel 7. De er af ret forskellig Værdi efter den Maade, hvorpaa de er førte. For Aarene 1693—95 synes de at være ret summariske, idet Hovedgaardsjord, Bøndergods, Skovskyld, Mølleskyld og Tiender opføres i samlede Summer hver for sig, men siden synes hver Hovedgaard og Jordejendomsbesidder at have sin Folio, saa at man kan se, hvad hver ejede, og hvorvidt han var i Stand til at betale. Angaaende Bøndernes Tilstand paa Krongodset — ikke paa de private Godser, da hver Jorddrot skulde svare til sine Bønders Skatter — faar vi Oplysning gennem Restancelister, Restance-regnskaber, Besigtigelser, Regnskaber for øde Gaarde o. l., som ledsager Kontributionsregnskaberne som Bilag; thi efterhaanden maatte man opgive den Tanke, at Kontributionerne skulde indkomme uden Restance, idet den rige betalte for den fattige. Følgen heraf var bleven for Krongodsets Vedkommende, at Bønderne kun udredede meget lidt af deres Jordebogsafgifter, saa at hvad Staten vandt paa den ene Konto, tabte den paa den anden. Som Bilag til Kontributionsregnskabet, der betragtedes som Hovedregnskabet, kan undertiden ligge andre Regnskaber, ikke blot for de Oppebørseler, som foruden den almindelige Pengekontribution plejede at henregnes til Kontributionerne, men ogsaa for Jordebogsafgifter, uvisse Indtægter, Konsumtions-, Familie- og Folkeskat og for ekstraordinære Skatter. Benytteren af Amtsregnskaberne maa derfor passe paa ikke at være for hurtig til at slutte, at et Regnskab ikke findes, naar det ikke forekommer under den Gruppe, hvori det plejer at være. Saaledes aflægges der ikke sjældent Regnskab for et Amts Jordebogsafgifter og uvisse Indtægter

paa Kontributionsregnskabet, naar Amtet kun har lidt Krongods tilbage.

Foruden den egentlige Matrikelskat omfattede Kontributionsregnskabet Okse- og Flæskeskatten og Rytterholdspengeskatten. Okse- og Flæskeskatten begyndte, som Navnet viser, som en Naturalieskat, — dog kunde Flæsket erstattes med Penge — men endte siden som en Pengeskat, der fra Forordningen om Skatternes Paabud i Danmark af 5. Januar 1692 erlagdes med samme aarlige Beløb pr. Td. Htk. Den blev første Gang udskreven 10. Februar 1666, men var fra Begyndelsen en direkte Efterfølger af Fortidens Madskatter, hvilket Navn endnu en sjælden Gang brugtes om den. Rytterholdspengeskatten var opstaaet ved Forordningen af 15. Decbr. 1684, da det blev tilladt Proprietæerne i Stedet for at yde Underholdning og Mundering til de i 1670 ved Reskriptet af 23. Juli og Forordning af 30. Septbr. indførte Sogneryttere at betale et vist Beløb maanedlig pr. Td. Htk. Dette Beløb steg senere, men var fra 5. Januar 1692 uforandret. Disse 3 Skatter, Matrikelskatten, Okse- og Flæskeskatten og Rytterholdspengeskatten blev aarlig udskrevne ved een Forordning, indtil de ved Forordningen af 29. Novbr. 1746 paabødes for Eftertiden, saaledes som de er bleven opkrævede fra 1692 indtil 1813.

Til Kontributionsregnskaberne hører ogsaa Regnskaberne over Kornskat og Kornskatspenge. Denne Skat blev første Gang udskreven den 21. Oktbr. 1662 og svaredes dels i Korn, dels i Penge. Den blev atter udskreven i de følgende Aar, 1665 som en Rugskat og 1666 som en Kornskat sammen med Okse- og Flæskeskatten, der med et Fællesnavn kaldtes Proviantskatten. Denne sidste Skat var bestemt til Søetaten, hvorfor der siden, f. Eks. 1672 og følgende Aar, blev paabudt en særlig Kornskat til Landetatens Magasiner. Denne Magasinkornskat var siden 1682 en aarlig tilbagevendende Skat, der for det meste ydedes in natura. Den blev udskreven forskellig; men maatte ikke overskride en vis Pengeværdi pr. Td. Htk. En Del af Skatten svaredes som Regel i Penge, undertiden det hele. Fra 1726 til 1791 blev den enten helt eller dog for det meste udskreven i Kornvarer; dog kunde den efter nogle af Forordningerne betales med Penge

til de i disse fastsatte Priser. Paa Grund af de mange Ulemper ved Naturalpræstationer (Kørsel, Svind etc.) blev Kornskatten ved Forordningen af 24. Aug. 1791 forandret til en bestemt aarlig Pengeydelse af Hartkornet. Da Kornpriserne imidlertid stadig steg, var Staten ikke tjent med denne Ordning, og ved Forordningen af 23. Septbr. 1803 bestemtes saa, at de til Statens Fornødenhed nødvendige Kornvarer skulde indkøbes, og Omkostningerne aarlig lignedes paa Hartkornet. Ved Forordningen af 6. Juni 1811 blev Kornskatten atter til en fast aarlig Skat, men blev kort efter ophævet ved Forordningen af 9. Juli 1813 og indgik sammen med de øvrige nævnte Hartkornsskatter under een med Navnet »gamle Hartkornsskatter« betegnet Afgift i Korn, der betaltes med Penge. Disse saakaldte gamle Hartkornsskatter blev atter ved Forordningen af 15. April 1818 forandrede til en i Penge paabudt Landskat.

Sammen med de ordinære Kornskatter er der som Regel aflagt Regnskab for de ekstraordinære Korn- og Fourageskatter, som i Krigstider, og naar Krig ventedes, blev udskrevne af Hartkornet. Saadanne Skatter af Havre, Hø og Halm (samt Hakkelse) blev udskrevne under den skaanske Krig (1676—79) og den store nordiske Krig (1710, 1713—14, 1716—18), men behøvedes ellers ikke, saa længe man havde Ryttergodset; men efter dettes Afhændelse begynder med Forordningen af 8. Aug. 1769 aarlig tilbagevendende Fouragepaabud. Udskrivningen af Fourage ramte Beboerne af de Amter, som grænsede op til Købstæder, hvori der var indkvarteret Rytteri. Uagtet de fik Vederlag derfor, blev Byrden dog for stor, da Priserne stadig steg, og man gik derfor over til at fordele Byrden — ikke Udskrivningen — paa alt kontribuerende Hartkorn, saa at de, hos hvem Udskrivningen fandt Sted, fik virkelig Erstatning for deres Varer. Fra 1801—13 fandt betydeligere Udskrivninger Sted, men efter Freden traadte den gamle Ordning atter i Kraft (Frdn. 28. Juli 1784 og Rentekammerplakat 27. Oktbr. 1814). Foruden den omtalte Fourage blev fra 12. Novbr. 1784 paabudt Oplagsfourage, som aarlig ombyttedes, saa at der altid kunde være et Forraad af Havre, Hø og Halm til Rytteriets Heste. Ved Forordning af 5. Decbr. 1792 blev dette

til et staaende aarligt Paalæg for de Amter, hvorfra den ordinære Fourage leveredes. Betalingen derfor og Omkostningerne derved lignedes paa samme Maade som ovenfor omtalt.

Af Regnskaberne for alle disse Paabud af Proviant, Korn, Hø og Halm faar man ved Siden af Regnskaberne for Jordebogsafgifterne, hvad enten de leveredes in natura, eller der ydedes Vederlag derfor i Penge, et stærkt Indtryk af, hvad Befolkningen kunde præstere og hvad Priser, der ydedes for Varerne. Thi man udskrev som Regel i hver Egn, hvad der var naturligt for den, og var Høsten slaaet fejl for en eller anden Kornsorts Vedkommende, udskrev man eller modtog af en anden Kornsort i Stedet for. Naar der ydedes Vederlag i Penge, skete det enten til en fast Pris, som allerede berørt, eller ogsaa til vekslende Priser efter Aarets Køb eller efter Kapitelstaksten, som jo netop blev sat efter de gængse Priser. Desuden havde man en fast saakaldet Renteritakst, hvori der var fastsat Priser paa alle Naturalydelser. Denne, der kom 10. Februar 1661, benyttedes især ved Beregningen af Jordebogsafgifternes Værdi. Disses Ydelse in natura bliver efterhaanden sjældnere og sjældnere, da hverken Befolkningen eller Staten var tjent med denne Ydelsesmaade. Svindet blev alt for stort, og der gik alt for meget til Spilde.

I Tidens Løb kom der endnu flere Skatter paa Hartkornet. Den 14. Maj 1768 blev paabudt til Statens Gælds Afbetaling den saakaldte $\frac{1}{4}$ pro Cent Skat af det kontribuerende Hartkorns Værdi. Til Gengæld maatte Hartkornsejerne, hvis de var noget skyldige paa deres Jordegods efter Panteforskrivning, afkorte deres Kreditorer samme $\frac{1}{4}$ pCt. af det, de skyldte bort, i de aarlige Renter; dog var Betingelsen herfor, at de ejede over 20 Td. Htk. Desuden var der andre Lettelser. Denne Skat blev ophævet ved Forordningen af 30. Novbr. 1770, men atter indført ved Forordningen af 17. Juni 1773.

Da $\frac{1}{4}$ pCt. Skatten af udlaante Kapitaler, der samtidig var udskreven, blev ophævet ved Forordningen af 4. Septbr. 1809, ophørte naturligvis Tilladelsen til Afkortning. $\frac{1}{4}$ pCt. Skatten af Hartkornet indgik ved Forordningen af 9. Juli 1813 under den omtalte Skat i Korn og derfra ved Forordningen af 15. April 1818

under Landskatten. Regnskabet for denne Skat er undertiden ved Arkivets Ordning henlagt i Gruppen Ekstraskatter.

Desuden svaredes af Hartkornet Lægdspenge (Munderingskammerleje) efter Plakat af 13. Maj 1785 og Rentekammercirculære 10. Juli 1792, som i Begyndelsen blev indbetalt til Regimenterne, Soldaterpenge (Soldaterducørskat), paalagt til Landsoldaternes Lønning ved Plakat af 9. Juli 1790 og Forordning 3. Aug. 1791, og Indkvarteringsskat, udskreven ved Forordning 8. April 1808. Ogsaa disse Afgifter indgik i den staaende aarlige Skat 1813.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede skete der en Skatte-regulering ved nedsatte Kommissioner, hvis efterladte Protokoller med Bilage og Korrespondance samt udarbejdede Oppebørselsregistre er en enestaaende, men kun lidet benyttet Kilde til Oplysning om Ejendomsforhold og Ejendomsbesiddere i alle Landets Egne (jfr. Vejledende Arkivregistratur II, 81 f.). Resultatet af disse Kommissioners Virksomhed blev en Jord-, Tiende- og Bygningsafgift eller Skatten paa Besiddelse, Nytte og Brug af 1. Oktbr. 1802. Den var forskellig for Hovedgaardsjorder, Bondejorder og Præstegaardes og Degneboligers Jorder samt andre privilegerede og beneficerede Jorder paa Landet. Afgiften paa Jorder og Tien-der blev allerede forhøjet med $\frac{1}{4}$ ved Forordningen af 21. Oktbr. 1803, men til Gengæld blev den ved den ovenfor omtalte Forordning af 3. Aug. 1791 som Bidrag til Landsoldaternes Lønning Tjenestekarle, Husmænd og Inderster paalagte personlige Skat ophævet. Den ligeledes omtalte Forordning af 4. Septbr. 1809 forhøjede atter Jord- og Tiendeafgiften, hvorimod den ved Forordningerne af 14. Maj 1768 og 17. Juni 1773 paalagte $\frac{1}{4}$ pCt. Skat af Kapitaler blev ophævet imod en Afgift af 2 pCt. een Gang for alle. Efter adskillige yderligere Forhøjelser indgik Jord- og Tiendeafgiften i den omtalte Landskat af 15. April 1818. Foruden Jord- og Tiendeafgiften var ved Forordningen af 1. Oktbr. 1802 indført en Bygningsafgift, der paa Landet svaredes af Bygninger, indrettede til Lyststeder, eller for Fabrikker, Krohold, Møllebrug og anden fra Jordebrug, Fiskeri og de paa Landet tilladte Haandværk forskellig Næring; Skolebygninger var fritagne for denne Afgift.

Landskatten af 1818, der traadte i Stedet for alle de nævnte Skatter undtagen Bygningsafgiften, udrededes med visse Beløb i Penge af hver Td. Htk. af Jorder og Tiender. Ved Forordningen om denne fritoges tillige de, som efter Forordningen af 12. Juni 1770 var pligtige til at betale Embedsskat, fra samme, for saa vidt den ikke udgjorde mere end den af dem betalte Landskat. Embedsskatten er af Rigsarkivet ved Ordningen af Amtsregnskaberne snart bleven betragtet som en ordinær Skat, snart som en Ekstraskat; her vil den blive behandlet under Ekstraskatteregnskaberne. Foruden den omtalte Fritagelse for Embedsskatten var det efter Forordningen om Landskatten fastsat, at $\frac{5}{6}$ af Renterne af Bankhæftelsen skulde godtgøres Jord- og Tiendeejerne i denne Skat. Bankhæftelsen var indført ved Forordningen af 5. Januar 1813 om Oprettelsen af en Rigsbank, og den var fastsat til 6 pCt. i rede Sølv af hver Ejendoms Værdi. Denne Fordring var fra Bankens Side uopsigelig, men skulde forrentes med $6\frac{1}{2}$ pCt., saa længe den ikke indbetaltes. Efter Landskattens Indførelse kom altsaa kun $\frac{1}{6}$ af Renten Jord- og Tiendeejerne til Byrde, og for denne Sjettedel var de Aktionærer i den samtidig oprettede Nationalbank, der afløste Rigsbanken (jfr. Oktroi for Nationalbanken 4. Juli 1818 § 6). Med Betalingen af de øvrige $\frac{5}{6}$ til Banken og sammes Godtgørelse til Vedkommende af Landskatten skulde efter Oktroien ophøres, naar alle kasserede Rigsbanksedler var inddragne (jfr. kgl. aabent Brev 4. Febr. 1820). De omtalte Bygninger paa Landet, der svarede Bygningsafgift, var ligesom Købstadbygninger ansatte til 6 pCt. rede Sølv af deres Værdi, hvoraf der betaltes $6\frac{1}{2}$ pCt. aarlig Rente, hvorimod de renteydende efter Hæftelsens Beløb ansaas for Aktionærer i Banken.

Landskatten af 1818 var en meget høj Skat, og da Tiderne netop paa det Tidspunkt begyndte at blive daarlige, kunde Ejendomsbesidderne ikke betale deres Skatter, hvorfor Restancer og derpaa følgende Tvangsauktioner hørte til Dagens Orden. Regeringen søgte derfor først at lette Skattebyrden ved at tage Korn i Stedet for Penge og tage det til en højere Pris end den gangbare; men da heller ikke dette hjalp, skred man ved Forordningen af 10. Januar 1823 til en betydelig Nedsættelse paa alle Slags Hart-

korn. Den skulde kun være foreløbig, men blev stadig fornyet, indtil den blev endelig ved Lov af 20. Juni 1850. I Forvejen var der ved Forordningen af 11. Septbr. 1822 givet Gejstligheden Lettelse i Landskatten af deres Embedsjorder og Tiender. Vanskeligheden ved at betale Skatten og de deraf følgende Nedsættelser m. m. gør Kontributionsregnskaberne for disse Aaringer særlig interessante, da det giver Anledning til talrige Oplysninger om Personer og Ejendomsforhold, som ikke vilde være forekomne, naar alt var gaaet glat. De trange Tider førte til, at Staten delvis maatte overtage en hel Række Godser og administrere dem for at faa noget ud af dem, og herved er opstaaet Arkiver, som er af stor Interesse for Lokalforskningen og for Studiet af Landboforhold (jfr. Vejledende Arkivregistratur III, 168 ff.).

Fra Aarhundredets Begyndelse havde man som bekendt arbejdet paa en ny Matrikel til Afløsning af Christian V.s forældede som Ligningsgrundlag for alle fremtidige Skatter, deriblandt ogsaa for Jord- og Tiendeafgiften af 1802; derimod skulde de tidligere bestaaende Skatter forblive liggende paa Hartkornet efter Christian V.s Matrikel. Den ny Matrikel omfattede kun Ager- og Engshartkorn, ikke Tiender eller Skov- og Mølleskyld m. m. Da den nærmede sig sin Fuldendelse, opstod der en Debat om, hvor stor en Del af Landskatten, der skulde lægges over paa den, og hvilken Del der skulde forblive paa den gamle Matrikel. Dette blev bestemt ved Forordningen af 24. Juni 1840, og den Del af Landskatten, som fremdeles kom til at hvile paa Hartkornet efter Christian V.s Matrikel skulde for Fremtiden hvile paa Ejendommene som en fast aarlig Afgift under Navn af Gammelskat. Denne Ordning traadte i Kraft fra 1. Januar 1844.

Desuden omfatter Kontributionsregnskaberne adskillige andre Afgifter, udskrevne til forskellig Tid i forskellige Øjemed, som næsten alle giver Anledning til værdifulde Oplysninger for Forskeren. Som Godtgørelse for den Tid, Landsoldaterne var under Vejs til og fra de aarlige Øvelser, var der ved Plakat af 13. Maj 1785 og Forordning af 20. Juni 1788 tilstaaet dem Marchpenge, der udbetaltes fra Amtsstuerne og lignedes ved Rentekammerplakater paa det upriviligerede Hartkorn for eet eller flere

Aar. Efter Forordning af 13. Decbr. 1793 svaredes Vejskat, efter Plakat 20. Juli 1816 Afgift til Opretholdelse af Døvstummeinstitutet i København, efter Forordning 20. Septbr. 1780 Kvægsygeskat, naar Kvægsyge indtraf, efter Reskript 10. Marts 1812 og Rentekammercirkulære 18. Septbr. 1813 og 10. Decbr. 1814 Afgift til Veterinærskolen i København, som tillige var en personlig Skat paa Hovedgaardsejere, Præster, Degne og Forpagtere. Paa samme Maade var Afgiften til Distriktslæger, som udrededes af Købstæderne, Hovedgaardene og Embedsmændene samt det uprivilegerede Hartkorn, dels en personlig, dels en Hartkornsskat. Denne Afgift var oprindelig delvis opkrævet af vedkommende Læger selv, men fra 1793 (Kancellicirkulære 3. Aug. 1793 og Rentekammercirkulære 31. Maj 1794) indbetaltes den paa Landet i Amtsstuerne, hvorfra Lægerne modtog deres Løn. Endelig var der Tugthusskat (Reskr. 7. Februar 1766 og senere) og Afgift til Dæmpning af Sandflugt i de Amter, hvor saadan fandt Sted. Denne sidste Afgift lignedes paa alt Hartkorn (Kgl. Resolution 28. Novbr. 1806, meddelt i Rentekammerskr. 6. Decbr. næstefter).

Foruden nævnte Paabud var der visse, som udstedtes i Anledning af Forhold, som kunde kræve Udgift eller Forskud af Statskassen. Ogsaa om disse handler Kontributionsregnskaberne.

Hertil hørte Delinkventpenge til Afholdelse af Udgifter ved visse farlige Forbryderes Paagribelse etc. Naar Forbrydelsen var begaaet paa Landet, lignedes Afgiften paa Hartkornet, i Købstaden paa Indbyggerne efter Formue og Næring. Herom er der siden 1734 udstedt en Række Reskripter og Forordninger, men Forholdet blev endelig ordnet ved Plakat af 31. Decbr. 1819, hvorved ogsaa alle andre af Staten opkrævede Kommunalafgifter bragtes i Orden. I Henhold til denne blev der til saadanne Formaal aarlig udskrevet et fast Beløb, men kunde desuden udskrives Ekstrabeløb, naar det behøvedes. Det indkomne blev under Navn af Amtsrepartitionsfonden staaende i Amtsstuekassen. Bropenge til Afholdelse af Omkostningerne ved Vedligeholdelse og Anlæg af Broer paa Amtslændeveje (Nyanlæg af Broer paa de ny Hovedlændeveje afholdtes af Vejskatten; jfr. Forordn. 5. April 1793, 13. Decbr. s. A. og 14. Juli 1819). Fra gammel Tid af var

meddelt Bevillinger paa Brokorns Hævelse af Omegnens Jorddrotter til Vedligeholdelse af Broer. Omtrent paa samme Maade som Delinkvent- og Bropenge paalignedes Hartkornet Penge til Prokuratorers Udgifters Bestridelse i befalede Sager (Forordn. 24. Juli 1789 og 24. Oktbr. 1806), til Omkostninger ved Betleres og Omløberes Paagribelse (Forordn. 18. Marts 1778), til Fængslers Istandsættelse og Vedligeholdelse (Forordn. 5. April 1793), til Bekæmpelse af smitsomme Sygdomme, til Vaccination og til Underholdning og Uddannelse af Jordemødre. Ved Forordningen af 15. September 1832 bortfaldt den særlige Opkrævning af Afgifter til Døvstummeinstituttet, til Embedslægers Lønninger, til Veterinærskolen, Delinkventpenge og Tugthusskat, og det hele fordeltes paa Amtsrepartitionsfonden, hvortil der altsaa maatte opkræves større Beløb end hidtil.

Om de Byrder, som medførte personligt Arbejde og Besvær, giver Kontributionsregnskaberne ingen Oplysning; derimod findes i dem Opgørelse af Vederlag for saadanne Byrder. Hertil hørte det saakaldte Rostjenestehold. Dette stammede fra den gamle Rostjeneste, som ydedes af Adelen. Rostjenesten blev ved Adelens Privilegier af 24. Juni 1661 eftergivet for 10 Aar, men allerede paabudt igen ved Forordningen 9. Juni 1666. Den blev atter udskreven flere Gange under den skaanske Krig, men erstattedes derefter af Rostjenestehold, efter Forordning af 11. Decbr. 1679 1 Sk. af hver Td. Htk. af dem, som var pligtige til at holde Rostjeneste. I Sammenhæng hermed kan omtales Udskrivning af Heste og Kuske, som fandt Sted i Krigstid, og naar Krig truede. Under den skaanske Krig var der flere saadanne Udskrivninger, ligeledes 5. Maj 1683 og 28. Novbr. 1688, da man ventede Krig med Sverige. Den sidste Udskrivning ramte Hovedgaarde, Præstegaarde og Degneboliger. Efter Forordningen 7. Juli 1741 skulde Hovedgaardsejere, Præster, Møllere og Selvejere holde Heste i Beredskab til kgl. Tjeneste. Denne Forpligtelse blev atter ophævet 27. Januar 1744, men ved Forordningen af 14. Septbr. 1774 blev Anskaffelsen af Heste til Landdryttere paalagt Hovedgaardsejere og Præster. Denne Hestelevering berører kun Regnskaberne, naar der ydedes Penge i Stedet for.

Endnu staar tilbage at omtale enkelte personlige Paalæg og forskellige andre Indtægter, som findes i Kontributionsregnskaberne. Til disse hørte Afkortning i Lønninger for Stempelpapirs Brug til Kvitteringer, indført ved Forordning af 31. Januar 1691; der kortedes 1. pCt. af Gagen. Afgiften til Anatomitheatret, der svarede af Chirurger, Barberer og Barbersvende. Den indførtes ved Anordning 30. April 1736, udvidet ved Reskript 3. Maj 1743, forandret ved Reskr. 3. Juli 1744 og kgl. Resol. 26. Novbr. 1768 i Rtk. Skr. 22. April 1769. Den bestod dels i en aarlig Afgift, dels i Indtrædelsespeng, Eksamenspeng og Peng ved Drenges Indskrivelse. En anden Statsindtægt, hvorfor der gøres Regnskab, var Indtægten af Renter og Afdrag af de Peng, som Staten havde staaende i bortsolgt Jordegods, navnlig de halve Købesummer, som ved Ryttergodsets Bortsalg i Slutningen af Frederik V.s og Begyndelsen af Christian VII.s Regeringstid blev staaende i det. Endvidere Justitskasseindtægter (Forordn. 23. Decbr. 1735 og Sportelreglement 22. Marts 1814 samt Forordn. 11. August 1819), Peng til Justitsfondet (Forordn. 25. Januar 1805 og omtalte Sportelreglement), Pro mille Gebyrer af Retssager (nævnte Sportelreglement), Indtægter af Sigt og Sagefald α : Bøder for Forseelser, hvoriblandt for Lejermaal, $\frac{1}{3}$ pCt. Afgift af Døds- og Fallitboer til Revisionskontorerne (Forordn. 13. Januar 1792), 4 pCt. Afgift af Arv i Sidelinien efter Forordn. 12. Septbr. 1792, $\frac{1}{2}$ pCt. Afgift af Arv, af faste Ejendomme ved Overdragelse til ny Ejer og af Bøndergaarde og Huslodder ved Livs- eller Arvefæste (Forordn. 8. Febr. 1810), Sjette- og Tiendepeng af Arv eller Formue, som udføres af Riget, en i sin Oprindelse ældgammel Afgift, Førlovs-peng, ligeledes gammel, betales, naar Arv førtes uden Bys eller Husbonds Grund, Arveløse Kapitaler, som tilfaldt Kongen, naar ingen retmæssige Arvinger fandtes, og Arvinger udeblev, Jagtforpagtnings Afgift, Indtægt af Fiskerier (Østersfiskeriet og Fiskeriet i Limfjorden (Afgift af Bundgarns- og Rusestader); herunder omfattes selvfølgelig ikke Indtægter af Fiskedamme paa Domænerne, der hører under Jordebogsregnskabet), Indtægt af Danefæ, under eller over Jorden skjulte Ting, som ingen kan bevise sig at være Ejer af, Indtægt af Vrag og strandet Gods — blev i ældre Tid for-

pagtet ud mod en bestemt aarlig Afgift; men ifølge kgl. Resolution af 20. Januar 1783 finder Bortforpagtning ikke længer Sted, og Indtægten oppebæres af vedkommende Retsbetjent — Afgifter af Krohold og Brændevinskedler paa Landet, Afgift af Grynværker (Rentek. Cirkulære 3. Novbr. 1792 og Kanc. Cirk. 15. Decbr. 1804), Bompeng (efter Vejforordn. 13. Decbr. 1793) og endnu flere Statsindtægter omfattes af Kontributionsregnskaberne, f. Eks. Forstindtægter, Brandhjælps Indtægter og Udgifter, Afgifter af indløste Bevillinger (Forordn. 23. Maj 1800), Afgift af værnepligtige, der var fri for Krigstjeneste, og de talrige beordrede Indtægter af forskellig Slags.

Alle de nævnte Indtægter giver Anledning til, at der i Bilagene med Underbilag findes en Mængde Oplysninger om Personer og Ejendomsforhold, dog af højst forskellig Værdi efter den Maade og den Grad af Udførlighed, hvormed Regnskabsaflægningen er sket. Desværre frembyder Kontributionsregnskaberne fra Tiden 1800—1848 ikke den Fylde af Oplysninger som fra Tiden før, dels fordi de efterhaanden føres mere summarisk, dels fordi der er kasseret en stor Mængde Underbilag, idet man mente, at de enten var uden Interesse, eller at de deri indeholdte Oplysninger kunde findes i andre bevarede Arkivalier eller gaves i selve Regnskabet.

Da Kontributionsregnskabet var Hovedregnskabet, omfatter det som allerede berørt foruden de nævnte tillige en Del Indtægter, hvorfor der blev aflagt Regnskab andensteds, saaledes Indtægter af Købsfæder, af Told, af Stempelpapir, af Post- og Telegrafvæsenet, eller Indtægter, hvorfor der som Regel eller ofte er særligt Regnskab, saaledes af Konsumtions-, Familie- og Folkeskatten, af ekstraordinære Skatter og af Jordebogsafgifterne, idet Jordebogsregnskabets Overskud ofte er ført til Indtægt i Kontributionsregnskabet.

Konsumtionen var en Afgift paa Forbrug af indenlandske Varer, der indførtes som Landeskat ved Forordningen af 18. November 1660; men den var allerede prøvet under Svenskekrigen. Skatten svaredes baade paa Landet og i Byerne. Den var lagt paa Føde- og Drikkevarer, levende Kvæg (Græspenge), Spillekort,

Vognmænd og Bryllupper (Kopulationspenge). Af Drikkevarer, som indførtes fra Udlandet, svaredes først Accise sammen med Tolden ved Indførselen og siden Konsumtion, naar de udtappedes af Vinhandlere og Kromænd. Den Del af denne Skat, som opkrævedes ved Indførsel fra Landet til Byerne (Portkonsumtionen) gav Anledning til talrige Klager og blev derfor allerede ophævet 7. Maj 1661. Resten af Skatten blev forpagtet ud, for at den skulde give større Indtægt, men ved Hartkornsskattens Indførelse i 1662 blev den som omtalt ophævet, dog ikke i København, som ikke fik nogen Matrikelskat. Da Christian V. kom paa Tronen, genoptog man Konsumtionen, der indførtes ved Forordningerne af 22. Novbr. 1671, 1. Febr. og 8. Novbr. 1672, 6. Decbr. 1673 og 7. Decbr. 1674. Konsumtionsforordningen af 1671 medførte dels en Afgift af Forbrug, den egentlige Konsumtion, dels en Skat paa Personer, Folkeholdsskatten, der var en Blanding af en Kop- og Formueskat; Forbrugsafgiften var i alt væsentligt indrettet som tidligere, og Portkonsumtionen opstod paa ny. Personskatten, der ramte alle Slags Tjenere, var gradueret efter vedkommendes Stand α : Indtægt og Formue. Til Tjenere hørte nemlig saa fine Folk som Statens Amtsskrivere, Slots- og Ridefogder og Jorddrotternes Forvaltre, Fogder og Skrivere. Af Bøndernes Tjenestefolk svaredes Folkeskat, hvad enten de var Bøndernes Børn eller andre og var over 15 Aar. Alle, som opholdt sig paa Landet og var dygtige til at overtage Gaard eller Hus, men ingen havde, dannede en Skatteklasse for sig. Ved den næste Forordning føjedes til Folkeholdsskatten under Navn af Konsumtion en Familieskat, hvorefter alle paa Landet skulde svare Skat af hver Person i deres Husholdning, som ikke var under 15 Aar. Senere blev Aldersgrænsen forandret til 12 Aar eller derover, men Grever og Friherrer, Almuen paa Landet og adelige, som boede paa Bøndergaarde, der svarede Matrikelskat, var fri for Familieskatten. Ved Almuen paa Landet forstod man Fæstebønder og jordegne Bønder. Tillige indførtes der Konsumtion af Heste, en vis Afgift for hver Familie, hvad enten den havde een eller flere Heste. Til Brug ved Skattens Opkrævning, der besørgedes af Amtsskriveren, skulde alle de skattepligtige for deres Husstandes Vedkommende og enhver

Præst for sit Sogn indsende Mandtal til Amtmanden, som lod dem sammenarbejde til et Mandtal for hele Amtet. Husbonden betalte sit Tyendes Afgift og kortede den i dets Løn. Under Skatten var ogsaa indbefattet ledige Kvinder, men gamle, svage og vanføre Folk var fri; dog skulde de nævnes i Mandtallene.

Af det anførte vil enhver kunne se, hvilken udmærket Kilde til Oplysning om Landbefolkningen og dens Forhold disse Regnskaber med deres Mandtal frembyder; men desværre var denne Skat meget ofte forpagtet ud, og naar det er Tilfældet, findes ingen Mandtal, men kun en Opgørelse over Forpagtningsafgiftens Indbetaling i Amtsstuen. Forpagtning fandt kun undtagelsesvis Sted for hele Landet under eet; som Regel forpagtedes hvert Amts Konsumtions-, Familie- og Folkeskat ud for sig, men ogsaa for flere Amter under eet. Mandtal findes næsten kun til Aaret 1700. Efter dette Aar er deres Forekomst rent sporadisk.

Ved Forordningen af 31. Decbr. 1700 om Konsumtionens Oppebørsel i Danmark, der var af lignende Indhold som de foregaaende — dog var Husmænd med ringe Jordtilliggende bleven fritagne for Konsumtionen (ø: Familieskatten) — blev Konsumtions-, Familie- og Folkeskatten fastsat saaledes, som den indtil Forordningen af 24. Decbr. 1760 vedblev. Ved denne blev Personskatten forandret til en Hartkornskat. Folkeskatten af Bøndernes Tjenestefolk, som hidtil var oppebaaret af Folkeskatsforpagterne, overlodes til Proprietærene imod 8 Sk. aarlig à Td. Htk., og i Stedet for Konsumtions- og Folkeskat af Hoved- og Sædegaarde, Sognepræster og Degne svarede en Hartkornsafgift. Skatten af Haandværkere og Inderster, som boede paa Proprietærs eller Præsters Grund, blev ligesom den omtalte Folkeskat erlagt af disse, hvorimod den stadig opkrævedes af dem, som hørte hjemme paa kongeligt Gods, ved Amts- og Regimentsskriverne. Ved Forordningen af 1. Juli 1746, Punkt 4, var det iøvrigt fastsat, at de, som fæstede Jorder af frie Hovedgaardstakster var fri for at betale Konsumtion for sig, Hustru, Børn og Folk, selv om Jorden udgjorde mere end $\frac{1}{2}$ Td. Htk., som ellers var Normen for fritagne Husmænds Jordtilliggende efter Forordningen af 31. Decbr. 1700. Da Konsumtions-, Familie- og Folkeskatten saale-

des saa godt som udelukkende var bleven en Hartkornsskat, delte den Skæbne med disse, og blev ved Forordningen 9. Juli 1813 inddraget under de gamle til Korn ansatte Hartkornskatter og efter Forordningen af 15. April 1818 under Landskatten.

Ogsaa for Tiden efter 1760 kan Konsumtionsregnskaberne være af Interesse for Forskningen. For det første sker det, at selve Regnskabet indeholder mere, end man venter, idet saavel Amtets Toldindtægter som Indtægter af Strandingsforpagtninger kan være opførte deri, dernæst yder Bilagene Oplysninger af Værdi. Man faar nemlig ikke alene at vide, af hvor meget Hartkorn Skatten ydes for hvert Gods, Præstegaard og Degnebolig, men ogsaa paa hvilke Gaarde, der holdtes Stutteri, da Karlene ved disse var fritagne for Folkelønsskat, og om al anden Afgang i Skatten. Desuden er der Bilag vedrørende Ejendomshusmænds Folkehold og Inderster samt Attester fra Præsterne vedrørende Kopulationer m. m. Endelig findes der f. Eks. ved Thisted Amts (Dueholm etc.) Konsumtionsregnskaber Bilag vedrørende de ved Vesterhavskysten hjemmehørende Sandskuders Drægtighed, da der af disse svaredes Læstepenge i Stedet for Konsumtion. Disse Regnskaber bliver dog ligesom Kontributionsregnskaberne ringere med Hensyn til Oplysninger, jo længere man kommer ned i Tiden. Der er i saa Henseende stor Forskel paa Regnskaberne fra 1761 og 1812. Naar Konsumtionsregnskabet ikke ligger i den ved Rigsarkivets Ordning dannede Regnskabsgruppe af dette Navn, maa man søge det ved Kontributionsregnskabet.

Det samme gælder Regnskaberne over de ekstraordinære Skatter, der ligeledes foreligger ordnede i en Gruppe for sig. Disse Regnskaber, som navnlig er talrige i Tiden 1676—1720, udgør et fortrinlig Supplement til Konsumtionsregnskaberne fra den første Tid med Hensyn til Oplysninger om Personer. De er af forskellig Art, men de bedste i saa Henseende er Kopskatteregnskaberne, der er ledsagede af udførlige Mandtal. Jeg vil her gennemgaa de forskellige Ekstraskatter i kronologisk Orden, for saa vidt der er aflagt Regnskab for dem ved Amterne, idet jeg som hidtil forbigaar København og Købstæderne, for hvis Statsindtægter Magistraten og Byfogden eller denne alene, hvor der ingen Magistrat var, aflagde Regnskab.

Om den første ekstraordinære Skat efter Arveregeringens Indførelse, Hovedskatten af 5. Novbr. 1660, findes dels Oplysning i Lensregnskaberne, som de dengang endnu hed, dels i de Kommissærers Regnskaber, til hvilke Oppebørselen hos de enkelte Adelsmænd og Lensmænd var betroet. Skatten var paalagt efter Stænder og indenfor Gejstligheden og Borgerstanden atter efter Klasser under Hensyntagen til Rang og Formue. De forskellige Stænder fik Lov til at afdrage den Udgift, de havde haft ved Indkvartering, i Skatten. Dette tillodes endog Bønder. En væsentlig Del af Regnskaberne og Mandtallene vedrørende Skattens Oppebørsel er gaaet tabt. De bevarede af Kommissærregnskaber findes i Rigsarkivet i Gruppen »Militære Regnskaber«.

Den næste Ekstraskat var en Prinsesseskat eller Prinsessestyr, som det hed. Den blev udskrevet 1. Juli 1664 i Anledning af Kong Frederik III.s Datter Prinsesse Anna Sophies Formæling med Kurprins Johan Georg af Sachsen. Det var en blandet Hartkorns-, Gage- og Personskat. Regnskaberne over den, samt det bevarede Hovedregnskab, giver udmærkede Oplysninger om Ejendomsforhold, Embedsmænd og deres Lønnings Størrelse. Amtsbetjente gav $\frac{1}{20}$ af deres Løn i hver af de 4 Skatteterminer — sidste Termin var Fastelavn 1666 — og en Landsbypræst $\frac{1}{2}$ Rigsort af hver Td. Tiende, han havde i Indtægt. For Fogder og andre pæne Folk paa Landet var det i de enkelte Tilfælde fastsat, hvad enhver skulde give. En Kapellan gav 2 Rdl., en Degn 3 Rigsort og ellers alle, som ikke særlig var nævnte i Forordningen, $\frac{1}{20}$ af deres Løn i hver Termin. Af det anførte vil man se, hvilke udmærkede Oplysninger om Personer uden for Bondestanden, et saadant Regnskab kan give. Jeg vil her straks nævne de følgende Prinsessestyrer, da de var paalagte efter samme Regler. De faldt 17. Marts 1668, Juni 1670 og 21. Februar 1680. Over Indtægten af den sidste er intet Hovedregnskab bevaret, men Regnskaber ved Amterne. Endelig var der en Prinsesseskat 4. November 1749 i Anledning af Kong Frederik V.s Søster Prinsesse Louises Ægteskab med Hertug Ernst Frederik Carl af Sachsen. Den blev udskreven af alt Hartkorn, af Gager efter deres Størrelse, af Indtægter pro officio og ex gratia, af nogle, der an-

sattes særlig, nemlig sportellønnede Embedsmænd, Kapellaner, Skolemænd, Klokkere, Forpagtere, Hollændere (ó: Mejeriforpagtere), Gæstgivere, Kromænd og Møllere, af Benaadninger, af Rangen og endelig af København og Købstæderne, som ikke vedrører os her. Amternes Prinsessestysregnskaber fra det 17. Aarhundrede giver os Oplysninger om Jordegodsbesidderne og deres Hartkorn, om Præsternes og Degnenes Gaarde og Boliger, om Amtsforvaltere og andre Forvaltere, om Forpagtere, Fogder og Skrivere etc. Gejstligheden har undertiden særlige Prinsessestysregnskaber; og man maa ikke glemme de bevarede Hovedregnskaber for Prinsessestyrerne, naar man fuldt ud vil udnytte de Oplysninger, som disse Skatter giver Anledning til. Hvilke Oplysninger, der kan findes i Prinsessestysregnskaberne 1750, fremgaar af den omtalte Forordning af 1749, hvorved Skatten blev udskreven.

Fra det Øjeblik af man begyndte at træffe Forberedelser til Deltagelse i den store europæiske Krig paa Hollands Side imod Sverige og Frankrig, fulgte Ekstraskatterne hurtig efter hinanden foruden andre Paalæg, som allerede er omtalte under Kontributionsregnskaberne; først og fremmest forhøjede man jo nemlig Hartkornsskatterne. Den første Ekstraskat i Anledning af den skaanske Krig, som vi kalder den, var Kobberskatten til Flaaden, som blev udskreven ved Forordningen af 31. Marts 1674 i Tiden 1674—76. Egentlig skulde Skatten, som Navnet lød, ydes i Kobber, men naar man ikke havde Kobber, kunde man betale med Penge, 24 Sk. af hver Td. Htk., eller som Gejstligheden 10 Rdl. for hver Person. Regnskaberne ved Amterne for denne Skat er Pengeregnskaber, men i Rentekammerets Arkiv (Vejl. Arkivregistr. II, 45) findes en Protokol over Kobberskattens Taksering, hvor der undertiden angives, naar nogen har leveret Kobber.

Efter Kobberskatten fulgte en Række Krigstyrpaabud og Kopskatter. Den første Krigstyr blev udskreven 27. Januar 1676; derefter fulgte en af 28. December for 1677 og 15. Januar og 28. Oktober 1678 og 7. Juni og 20. August 1679 hver Gang en halv Krigstyr. De blev alle paalagte paa samme Maade, idet de kontribuerende blev inddelte i Klasser efter Rang og Formue. Krigs-

styren ramte ligesom Kobberskatten alle udenfor den egentlige Bondestand. Foruden Regnskaber med tilhørende Mandtal ved Amtsregnskaberne findes der i Rentekammerarkivet (V. A. II, 45) Dokumenter og Protokoller med Mandtalslister for Krigsstyren af 27. Januar 1676. Medens Krigsstyren kun ramte Folk af Indtægt, Formue og Rang samt Embedsmænd, gik den samtidige Ildsted- og Kvægskat af 14. August 1677 og Kop-, Kvæg- og Rente-pengeskatten af 3. August 1678 ogsaa ud over Bønder, Husmænd og Inderster. Gennem disse Skatter faar vi Oplysning om hele Befolkningen og dens Boliger og Kvægbesætninger samt udestaaende Midler, navnlig er Regnskaberne for Skatten af 1678 en historisk Kilde af stor Rang.

Efter Krigen blev man ingenlunde fri for Ekstraskatter. De begyndte med Landmaalingsskatten af 21. Februar 1682 paa Hartkornet i Sjællands og Fyens Stifter til Afholdelse af Omkostningerne ved den ny Matrikel, forud for hvilken der gik en Opmaaling af hele Landet. Næste Aar den 24. Marts fulgte en lignende Skat paa Hartkornet i Jylland. Imellem disse to Skatter kom en halv Kop- og Kvægskat 11. Novbr. 1682, atter en lignende 14. Septbr. 1683 og en hel 16. Aug. 1684, 11. Decbr. 1685 og 5. Febr. 1687. Derefter fulgte Kop-, Kvæg- og Ildstedskatter 3. Januar 1688, 5. Febr. og 9. Juli 1689, 15. Febr. og 28. Septbr. 1690 og en Kop-, Heste- og Ildstedskat 16. Febr. 1692. Alle disse Skatter lignede dem af samme Navn fra 1678, dog med noget forandrede Bestemmelser og Takst. Ind imellem disse kom Krigshjælpen af 28. Juli 1683, Defensionsstyren af 7. Febr. 1688 og Fortifikationsskatten af 18. April 1691. De sidstnævnte Skatter var af lignende Art som Krigsstyren af 1676.

Som man ser, er der ingen Mangel paa Oplysninger vedrørende Danmarks Befolkning og dens Kvægbesætninger og Ejendomsforhold i Aarene 1676—1692. Svingter eet Regnskab, er der næsten altid et andet at ty til omtrent fra samme Tid. Jeg gør dog opmærksom paa, at Kopskatteerne ikke ramte Børn under 10 Aar, saa om disses Antal kan intet erfares uden ad Slutningens Vej. Skatten af 1678 og de følgende omfattede foruden Heste og Køer tillige Faar, Svin, Lam etc. og Bistokke. Efter et Pusterum af

omtrent 7 Aar kom atter 23. Novbr. 1699 en Kop-, Heste- og Stude- samt Hartkorns-, Rentepenge- og Huslejeskat i Stedet for Udskrivning, som lignede de foregaaende. I Forvejen den 24. Januar var kommen en ekstraordinær Hartkorns- og Tjenestekarle- og Drengeskate. Skatten af 23. Novbr. kaldtes Heste- og Studeskate, fordi den kun ramte den Slags Kreaturer, og ved den blev der paalagt en Huslejeskat, som Lejeren skulde betale. Ved Skatten af 24. Januar maatte Tjenestekarle give $\frac{1}{8}$ af deres Løn. Foruden ved Ekstraskatteregnskaberne findes der Oplysning om de nævnte Skatter i Rentekammerets Arkiv og ved Kommissionerne i Raadstuen for Københavns Slot (Fortifikationsskatten). Om nævnte Skat og Rentepengeskatterne 1699—1710, om Krigsskatterne o. a. Ekstrapaabud paa Sjælland af 1677, 83 og 99, Kop-, Heste- og Ildstedskatten af Fyens Stift 1692 og Kop-, Heste- og Studeskatten af Nyborg og Tranekær Amter m. v. 1699 og forskellige Ekstraskatter i Jylland 1668—1691 findes der ligeledes særlige Efterretninger i Rentekammerarkivet (V. A. II, 45, 111, 127 og 146 f.).

I det ny Aarhundrede fortsattes Ekstraskatterne med et Ekstrapaabud til Landmilitens Mundering af 9. Juli 1704. Det strakte sig over Aarene 1704 og 1705, var dels en Hartkornsskat, dels en Skat paa Rentepenge, Gager og perpetueret Gods samt en Kop- og Hesteskate. Bilagene til Regnskaberne for denne Skate er af stor Interesse, navnlig til Oplysning om Præsters og Degnes forskellige Indtægter, hvorfor der gøres Rede.

Krigen med Sverige 1711—1720 medførte en Række Ekstraskatter, saaledes Krigsstyrerne af 25. Marts 1710, 11. Maj 1711, 26. Februar 1712, 20. Januar 1713, 21. April 1714, 23. April 1715, 31. Marts 1716, 1. Febr. 1717, 5. April 1718, 23. Januar 1719, 3. Febr. 1720 og 10. Januar 1721, Kop- og Hesteskatten af 7. Novbr. 1711 og Luksusskatterne paa Karosser, Bærestole, Parykker, Fontanger og Folkeløn 22. Septbr. 1710 og paa Ligkister af Egetræ 30. Novbr. 1717. Endelig 1722 den 17. Februar kom der en Forordning om Krigsstyrens og en Del ekstraordinære Paabuds Ophør. Nu skulde det være slut.

Krigsstyrerne af 1710 og 1711 var lagte paa Formue efter

Taksation, Hartkornet, Rente- og Børnepenge. Den af 1712 hvilede alene paa Hartkornet. Den af 1713 var samtidig en progressiv Rang- og Formueskat og en Hartkornsskat. Skatterne af 1714—16 var lagte paa Formue, Gage og Indtægt, Hartkorn og Børnepenge. Ved de følgende Forordninger blev Krigsstyren uforandret, men sammen med denne fulgte Kopskat efter Klasser, Hesteskat, Karosseskat, Konsumtionsforhøjelse paa Drikkevarer og Skat af Klæder (efter 1717 af Spillekort). Kopskatten af 1711 var som tidligere paalagt efter Rang og Formue; men Bønder, som ikke havde Herligheden til deres Gaarde, Gadehusmænd, Inderster, som ingen Haandværk brugte, og andre fattige var fri. I Stedet for Penge kunde leveres Smør, Oksekød og Flæsk til en nærmere fatsat Pris.

De omtalte Luksusskatter ramte lukkede Vogne, Hyrevogne, Bærestole, Parykker, progressiv efter Rangen, Fontanger eller andre opsatte franske Hovedsætter eller Toppe, som Fruentimmer bruger. Klædeskatten 1717 hørte dertil, da den var paa chamarede og broderede eller gallonerede Klæder. Skatten paa Egeligkister fortsattes til 1721 sammen med Krigsstyren.

Desværre for Forskningen omfatter Kopskatterne ikke mere som tidligere hele Befolkningen; af Almuen paa Landet kan man gennem dem kun faa Oplysning om Selvejere og Bønder og Husmænd, der tillige var Haandværkere. Da heller ikke Konsumtionsregnskaberne, der som omtalt var paa Forpagtning, frembyder nogen Oplysning om denne Klasse af Befolkningen, er man henvist til at søge denne i Kirkebøgerne, naar det drejer sig om privat Jordegods, hvorimod Jordebogsregnskaberne og Rytterdistriktsregnskaberne hjælper over denne døde Tid for Krongodsets Vedkommende.

Ligesom tidligere findes der i Rentekammerarkivet Arkivalier, som supplerer de Oplysninger, man kan hente gennem Regnskaberne. Saaledes fra 1710 Erklæringer om Brugen af Parykker, Fontanger, Karosser etc., Kopskatangivelser for Officerer 1717—21, Taksationsforretninger, Mandtaller, Ligninger og Beregninger over Krigsstyrer og Kopskatter i Sjællands Stift 1710—20 og lignende for Fyen, Langeland og Laaland-Falster samt for de jydsk Stifter (V. A. II, 45, 112, 128 og 147).

Hidindtil har man gennem Ekstraskatteregnskaberne i hvert Tilfælde kunnet faa gode Oplysninger om den bedrestillede Del af Befolkningen og om Embedsmændene; men herefter svigter for et Tidsrum af 40 Aar denne historiske Kilde næsten helt; dog er der enkelte Lyspunkter. Saaledes udkom der 16. Marts 1725 et Paabud til det oktroierede grønlandske Kompagni i Bergen til Støtte for den grønlandske Mission. Alle undtagen Bønder skulde svare Afgift. Ligningen skete ved kommitterede til et bestemt af Kongen approberet Beløb for hvert Stift. Der betaltes i 3 Terminer til Amtsforvalteren, som atter udbetalte det indkomne til Biskoppen, der sendte Beløbet for hele Stiftet videre til det grønlandske Kompagni i Bergen. Et lignende Paalæg udstedtes 15. Maj 1727 til de i Viborg 25. Juni 1726 afbrændte Kirkers og offentlige Huses Opbyggelse. Skatten betaltes i to Terminer, hvoraf den sidste i 1728, og den skulde udredes af alle undtagen Militære, som kun havde deres Gage, og Bønder. Københavns Ildebrand i 1728 gav Anledning til Paabud om en lignende Brandstyr som den viborgske; kun var den 3 Gange større og strakte sig over 3 Aar 1729—31. Forordningen kom 21. Decbr. 1728.

Af Amtsforvaltrenes Regnskaber for disse Skatter foreligger den grønlandske og den viborgske kun sjældent; men der er særligt liggende Regnskaber for den grønlandske af Fyen, Langeland og Laaland-Falster og for den viborgske af Fyen og Langeland. Forskeren henvises derfor til Rentekammerets Sager, hvor der findes Beregninger og Breve vedr. den grønlandske Skat for Aalborg og Viborg Stifter og vedrørende den viborgske for hele Jylland (V. A. II, 147). Ligeledes findes der, men for hele Landet, Taksationer, Beregninger, Breve m. v. angaaende den københavnske Brandstyr (V. A. II, 112, 128 og 147).

Medens Ekstraskatteregnskaberne saaledes næsten helt eller til Dels svigter ved nævnte Paabud, yder de atter et fortrinligt Materiale ved de ekstraordinære Skatter af 20. August 1743 og 31. Oktbr. 1757. Paabudet af 1743 var en blandet Formue- og Indtægts-, Kop-, Heste- og Luksussskat. Fritagne for Kopskatten var af Landbefolkningen Bønder, som ikke havde Herligheden til deres Gaarde, samt Gadehusmænd og Inderster m. fl., som in-

gen ordentlig Indtægt havde. Skatten af 1757 var tillige en Hartkornsskat og en Rangskat, som giver Anledning til meget interessante Oplysninger, men stadig ikke om den almindelige Bondestand. Man maa dog ved disse Skatter, særlig den af 1757, tillige raadspørge de blandt Rentekammerets Sager beroende Taksationer, Beregninger, Specifikationer og Ansøgninger m. m. (V. A. II, 112, 128 og 147 f.).

Gennem Ekstrapaabudet af 23. Septbr. 1762, der vedvarede, indtil det ved Forordningen om Ildsteds skatten af 6. Maj 1812 blev aldeles ophævet, faas derimod Oplysninger om hele Befolkningen undtagen Børn under 12 Aar (senere 16 Aar). Enhver i nævnte Alder skulde betale en maanedlig Kopskat. I den Anledning optoges der Mandtal, hvorefter Oppebørselsbetjenten (paa Landet Amtsforvalteren og Regimentsskriveren (for Ryttedistrikterne)) forfattede et Generalregister, der holdtes i Orden med Hensyn til Af- og Tilgang. De, som efter Præstens Attest var uformuende til at betale, var fri, men de skulde nævnes paa Mandtallet, og der betaltes for dem ved Ligning paa de formuende. Sognet (o: Jorddrotten) havde Ansvaret for, at Skatten kom ind. Officerer i Tjenesten optoges ikke i Mandtallene, da det besørgedes ved Land- og Søetatens Kommissariater; men man finder altsaa i dem dimitterede Officerer og Underofficerer samt menige. Til denne Skat knyttedes ved Forordningen af 17. Januar 1764 en Rangskat, progressiv efter Klasserne; fattige Enker var fri for denne, men nævnedes alligevel paa Mandtallene. Ved denne Forordning undtoges tillige alle Børn af og hos Fæstebønder, Husmænd og Inderster paa Landet fra Skatten, og der beordredes en Kommission, bestaaende af Amtmanden m. fl. til at optage Mandtal over de fattige paa hvert Gods og alt Strøgods for sig. Samme Kommission skulde tillige ansætte enhver Jordbesidder, som ingen Rang havde, til at betale noget vist aarlig i Stedet for. Tillige var der ændrede Bestemmelser om, hvorledes der skulde betales for de fattige.

Skatterne af 1743, 1757 og 1762 var paalagte paa Grund af truende Krig; men Regeringen trængte stadig til Penge, hvorfor Skatten af 1762 ikke alene vedblev, men i 1768 formeredes med

tre yderligere Skatter, alle af 14. Maj, nemlig et Paabud om en personel Afgift i Stedet for Told og Konsumtion af fremmed Salt, der betaltes af alle, som var fyldte 12 Aar undtagen virkelig i Tjeneste værende Officerer med Hustruer og hos sig havende Børn, en Embedsskat, der blev paabudt alle Embedsmænd og Folk i tilsvarende Stillinger, f. Eks. Tjenere hos Handelsselskaber o. l., een Gang for alle i to Aar, og den under Kontributionsregnskaberne ligesom Embedsskatten allerede omtalte $\frac{1}{4}$ pCt.s Afgift af det kontribuabile Hartkorns Værdi saa og af Kapitaler og andre visse Ejendomme at udrede aarlig indtil videre. Saltskatten blev allerede ophævet igen ved Forordningen af 8. Oktbr. 1770, medens Embeds- eller Gageskatten blev fornyet 12. Juni s. Aar og vedblev til 8. Januar 1845. Om $\frac{1}{4}$ pCt.s Afgiften, se ovenfor. Naar Regnskaberne over disse Skatter ikke findes blandt Ekstraskatteregnskaberne, maa de søges blandt Bilagene til Kontributionsregnskaberne.

Til Ekstraskatterne hører egentlig ogsaa de ved Forordningerne af 20. Septbr. 1780, 12. Novbr. 1784 og 2. Januar 1788 udstedte Paabud til Dækning af Omkostningerne ved Kvægsygens Hemmelse. De blev lagte dels paa Hartkornet, dels paa Kvæget. Man kan af disse Skatters Regnskaber se, hvor mange Hoveder der holdtes paa Hovedgaardene, og hvem der ejede eller selv holdt Kvæg i Købstæderne.

For Formueskatten af 11. Marts 1789 i Anledning af en kort Krigstilstand med Sverige findes ingen Regnskaber ved Amterne, men særlige Regnskaber i Ekstraskattereguleringens Arkiv. Derimod er der Regnskaber ved Amterne over den ved Forordningen af 3. Aug. 1791 til Erstatning af Udgift til Landsoldaterne efter Forordning 20. Juni 1788 paabudte Afgift af Tjenestekarle fra 20—36 Aar, som igen blev ophævet 21. Oktbr. 1803. Endelig blev en almindelig Indkomstskat paabudt 8. Febr. 1810, ophævet 2. April 1815, en Ildstedskat 6. Maj 1812, ophævet for Landets Vedkommende 13. Marts 1816, og en Mobilieskat 14. Oktbr. 1813 een Gang for alle. For Tjenestekarleskattens Vedkommende maa fra Aar 1800 Regnskaberne søges ved Kontributionsregnskaberne, da fra dette Aar kun Konsumtionsregnskaberne, og disse ikke en

Gang altid, er udsondrede fra Amtsregnskaberne, som hele Gruppen af Amtsstuerregnskaber kaldes. Ildsted- og Mobilieskatten var for Landets Vedkommende lagt paa Bygningerne efter deres Jordtillæg (Hovedgaardsjord og Præstegaarde) og Hartkorn (Gaarde og Huse med Tillæg af Bondejord), og for den findes der særlige Regnskaber ved Skattereguleringskontoret for Ildsted- og Mobilieskatten, Bankhæftelsen og Bygningsafgiften. Paa samme Maade er der særlige Regnskaber for Indkomstskatten af 1810 ved Kommissionen for Reguleringen af denne (V. A. II, 82—84). Vedrørende Supplement til de Oplysninger, som kan faas gennem de omtalte Ekstraskatteregnskaber fra 1762 ff., henvises ligesom tidligere til de om disse handlende Dokumenter, Reregninger og Mandtaller m. v. i Rentekammerarkivet (V. A. II, 46 f., 112 f., 128 og 148).

Inden vi forlader Skatteregnskaberne, bør det dog bemærkes, at Bornholm, Amager og Hørsholm Distrikt var særlig stillede, hvad Skattesystemet angik. Til Belønning for sin Opræden under Svenskekrigen fik Bornholm en langt skaansommere Behandling end den øvrige Del af Landet. Indtil 1680 var Øen fritaget for Matrikelskat, hvorefter den kun svarede 2 Mk. pr. Td. Htk. og ellers ingen andre Skatter. Ekstraskatten af 23. September 1762 og $\frac{1}{4}$ pCt. Skatten af 1768 og 1773 ramte derimod for en Del Bornholm, hvorfor Indbyggerne klagede. Som Følge deraf blev deres Privilegier taget op til Undersøgelse, og ved Reskriptet af 21. Septbr. 1770 blev det lovet dem, at de med Hensyn til Ekstraskatter og Paabud skulde blive behandlet saa lempeligt som muligt. Og dette Løfte blev holdt, saa at Bornholmerne ved Ordningen 1813 kun kom til at svare $\frac{1}{7}$ i Skat af, hvad de andre Provinser svarede. Til Gengæld var Bornholms Jordebogsafgifter betydelige, og Øen havde en egen Militærordning, som forarsagede Afgifter og Byrder. De bedste Oplysninger om Øen og dens Beboere faas derfor gennem Jordebogsregnskaberne og de Rentekammerakter, som supplerer disse (V. A. II, 103 f.).

Medens Bornholms Hartkornsskatter var mindre end det øvrige Lands, var det omvendte Tilfældet for Amager. Amagerne svarede i Stedet for Matrikelskat den saakaldte Rosholderskat,

som ved kgl. Resolution af 10. Maj 1717 ansattes ikke saa lidt højere pr. Td. Htk. end Matrikel- og Kornskatten i det øvrige Land. Til Gengæld var Amagerne fri for Udskrivning og andre Skatter, knyttede til Militærordningen, dog ikke Indkvarteringskat. Ved Forordningen af 9. Juli 1813 om de gamle Hartkornsskatter og ved Forordn. af 15. April 1818 om Landskatten blev Skatterne for Amager ansatte noget højere for det upriviligerede, men noget mindre for det privilegerede end i det øvrige Land.

Paa Hørsholm Amt bestod Afgivelsen fra det almindelige Skattesystem i, at Beboerne paa det upriviligerede Hartkorn var fri for de aarlige Kornskatudskrivninger, idet de svarede 3 Rdl. i Matrikel- og Kornskat. Ved Forordningen af 23. Septbr. 1803 maatte de dog ligesom Amagerne yde Bidrag til Statskassens Erstatning for de ved Kornvarers Anskaffelse havde Udgifter. Hertil kom, at der ved Udstedelsen af Arveskøder til Bønderne 1767 var meddelt dem Frihed for Familie- og Folkeskatten. Derfor blev ved Ordningerne 1813 og 1818 Amtets Skatter ansatte noget lavere end for det øvrige Land saavel for det upriviligerede som det privilegerede Hartkorn. Ligesom for Bornholm er Jordebogsregnskaberne for Amager og Hørsholm Amt de bedste Kilder til Oplysning om Egnens og dens Beboeres Historie; men disse betalte i Modsætning til Bornholmerne ogsaa Ekstraskatter, og Beboerne uden for Bondestanden paa Hørsholm Amt selvfølgelig Konsumtions-, Familie- og Folkeskat.

Forinden Forskeren skrider til en Undersøgelse vedrørende Forhold, som han venter at finde Besked om i Amtsregnskaberne, maa han først og fremmest være klar over de enkelte Amter og deres Tilliggende til forskellige Tider, hvorom den af Rigsarkivet ved J. Bloch udgivne Bog om Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660—1848 giver Underretning. Men Amterne var ikke de eneste Forvaltningskredse paa Landet. Fra Aaret 1672 oprettedes dels af privat Jordegods, dels af solgt og bortskænket Krongods en Række Grev- og Friherskaber, hvoraf ethvert udgjorde et særligt Forvaltningsdistrikt, hvor Greven og Friherren eller Baronen, som han oftest kaldtes, traadte i Amtmandens Sted, og Amtsskriverens Hverv udførtes af den greve-

lige eller friherrelige Forvalter. Denne oppebar Skatterne og aflagde Regnskab for dem for Rentekammeret. Greverne og Baronerne var fra først af ikke meget ivrige efter at aflægge Regnskab i rette Tid, men det hjalp, da de blev truede med, at Hvervet vilde blive overdraget til Amtsskriverne, hvis der ikke kom Orden i Sagerne. Grev- og Friherskabernes Antal og Størrelse var forskellig til forskellige Tider; men om deres Hartkornstilliggende vil der som Regel være Oplysninger i Amternes Kontributionsregnskaber, hvor der som omtalt i Indledningen gøres Rede for Hartkornet i Amtet. I Tidsrummet 1672—1681 oprettedes i Kongeriget Danmark 6 Grevskaber (Friisenborg, Langeland (Tranekær), Wedelsborg, Løvenholm, Schackenborg og Samsø) og 14 Baronier (Brahetrolleborg, Friisenvold, Holckenhavn, Ryssensten, Juellinge, Vilhelmsborg, Vintersborg, Einsiedelsborg, Kjørup, Fuirendal, Marselisborg, Schelenborg, Høgholm og Lindenberg). De skulde hver have henholdsvis 2200 og 1000 Td. Htk., men de naaede langt fra alle den foreskrevne Hartkornsmængde. Regnskaberne for de Grevskaber og Baronier, hvis Indehavere selv aflagde Regnskab, hører til Rækken af Amtsregnskaber, men indeholder selvfølgelig ikke Jordebogsregnskaber, da Indtægterne af Jordebogsafgifterne og det uvisse var Jordegodsejerens Privatindtægter, ej heller er de altid delte i de sædvanlige Rækker: Kontributionsregnskaber, Konsumtionsregnskaber og Ekstraskatteregnskaber, men samtlige Regnskaber ligger under eet. Af de nævnte Grevskaber og Baronier findes der særlige Regnskaber for Statsindtægterne af Grevskaberne Friisenborg, Langeland, Løvenholm, Samsø, Schackenborg og Wedelsborg samt af de senere oprettede Grevskaber Bregentved, Christiansholm, Frederiksholm (Bavelse), Gyldensten og Knuthenborg, og af Baronierne Holckenhavn og Schelenborg samt af det senere oprettede Adelsborg. Regnskaberne for Skatterne af det en kort Tid eksisterende Antvorskov Grevskab er ordnede i Sammenhæng med Regnskaberne for Antvorskov og Korsør Amter.

Ved den grundlæggende Forordning om Skatternes Ydelse af Proprietærgods af 19. Decbr. 1722 blev det paabudt, at alle Skatter og Kontributioner skulde enhver Godsejer indbetale i den

Amtsstue, hvorunder Godset hørte, hvad Privilegier vedkommende end havde, som hermed var ophævede. Herfra var undtagne de Grev- og Friherskaber, som efter deres Jordebøger og Privilegierne (sc. Grevernes og Friherrernes) aflagde Regnskab til Kammeret, og det Proprietærgods, som var henlagt til Rytterdistrikterne og svarede til Krigskassen efter Krigsjordebøgerne. De omtalte Rytterdistrikter, hvis Regnskaber vi i denne Sammenhæng ikke kan forbigaa, skyldte Hensynet til Militærordningen deres Oprindelse. Ryttergodset, der oprettedes i Begyndelsen af seksten Hundrede og halvfjerdsenerne, tjente til Underholdning af Rytteriet. Fra først af var det Rytterbonden selv eller hans Søn eller Karl, der red for Gaarden, men efter den skaanske Krig gik man over til hvervede Ryttere, som underholdtes paa Ryttergodset. Man foretog Forandringen dels paa Grund af Mistillid til den danske Landbefolknings krigeriske Evner, dels af Hensyn til Landbruget, der ikke maatte berøves dets Arbejdskraft. Ryttergodset omfattede fra Begyndelsen af c. 30 000 Td. Htk., — omtrent en lignende Hartkornsmængde laa under Grevskaber og Baronier — og under det blev efterhaanden lagt ikke blot Statens, men i det hele taget Landets bedste Gaarde, idet der stadig blev foretaget Forandringer med det, og Regeringen ved Godskøb og mere eller mindre frivillige Mageskifter med private søgte at afrunde og forbedre det. At gaa nærmere ind paa disse Forandringer af Ryttergodset er ikke muligt her, og jeg vil kun gøre opmærksom paa, at ved Midten af seksten Hundrede og halvfemserne var man naaet til en Afslutning, og der eksisterede da 10 Ryttergodsdistrikter, nemlig 3 sjællandske, 2 fynske og 5 jyske. De udgjorde 32 145 Td. Htk., hvoraf 16 534 Td. paa Øerne og 15 611 Td. i Jylland. De var fordelte omtrent saaledes over Landet: 1. sjællandske Regiments Ryttergods laa i Holbæk, Ringsted og Kalundborg Amter, 2. sjællandske i Roskilde, Ringsted, Sorø, Tryggevælde, Vordingborg, Antvorskov og Korsør Amter, 3. sjællandske i Antvorskov, Korsør, Holbæk, Kalundborg og Sæbygaard Amter, 1. fynske i den østlige og 2. fynske i den vestlige Del af Fyen, 1. jyske i den sydlige og vestlige Del af Jylland, strækende sig mod Nord helt op i Thy, 2. jyske i det sydøstlige Jyl-

land (Koldinghus Amt), 3. jydsk i Vendsyssel, Hanherrederne, Nord-Thy og paa Mors, 4. jydsk i Skanderborg, Silkeborg, Aakær, Koldinghus, Havreballegaard og Stjernholm Amter og 5. jydsk i Aalborghus (syd for Limfjorden), Hald, Dronningborg, Silkeborg, Mariager, Havreballegaard, Kalø og Skanderborg Amter.

Man ser heraf, hvor spredt Ryttergodset laa, og den, som søger Oplysning om en Gaard eller en Bønde, maa derfor, hvis Undersøgelsen skal foretages i Amtets Jordebogsregnskaber eller i Ryttergodsets Regnskaber, passe vel paa, om vedkommende Gaard eller Bønde hørte under Amtet eller under Ryttergodset. Ej heller kan selvfølgelig Oplysninger om Ejendomme og Personers Forhold paa Privatgods søges i nævnte Regnskaber. De maa søges i Amternes Skatteregnskaber, naar det da ikke drejer sig om Grevskaber og Baronier, som var ligestillede med Amter.

Under Kong Frederik IV. foretoges en ny stor Forandring af Ryttergodset, idet man atter afhændede det daarligste, købte nyt eller indløste fra Panthaverne. Ved denne Forandring indrettedes i Aarene 1718—20 udmærkede »Krigs- og Portionsjorbøger«, som danner Udgangspunktet for enhver historisk Undersøgelse af Forhold paa Ryttergodset, efter 1720. Ved denne Lejlighed indrettedes tolv omtrent lige store Rytterdistrikter, som benævnedes efter Landsdelen eller Amtet, hvori Hovedmassen af Distriktets Gods laa. Disse Distrikter eksisterede til Slutningen af Frederik V.s og Begyndelsen af Christian VII.s Regering, da Godset for største Delen bortsolgtes; dog opretholdtes de nordsjællandske Distrikter af Navn til 1796. Distrikterne var Københavns, Frederiksborg, Kronborg, Antvorskov, Tryggevælde, Vordingborg, Laaland, Falster, Fyen, Koldinghus, Skanderborg og Dronningborg. Navnene viser, at Godset nu er koncentreret og laa i Landets bedste Egne, idet man fuldstændig havde skaffet sig af med det daarlige nord- og vestjydske Jordegods. Fra 1733 var Rytterregimenterne ikke mere indkvarterede hos Bønderne paa Ryttergodset, men blev samlede i Købstæderne eller visse Baraklejre, og Ryttergodsets Bønder blev udskrevne til Infanterister i Stedet for, at de tidligere var bleven tagne til Dragoner.

Samme Aar blev der atter optaget nye Jordebøger over Rytterdistrikterne. De forskellige Rytterdistriktsjordebøger samt Dokumenterne vedrørende Magelæg og Salg af Ryttergodset, som udgør et fortrinligt Supplement til Regnskaberne, beror i Rentekammerarkivet (V. A. II, 36 ff., 42 f., 93 f., 118 ff., 122 f. og 133 ff.).

Paa Ryttergodset svarede indtil 1733 en vis Afgift pr. Td. Htk. til Underholdning af Rytterne i Stedet for Jordebogsafgifter og Kontributioner. Tillige blev der udskrevet Korn- og Ekstraskatte som Kop-, Kvæg-, Ildsted- og Tjenestekarleskatte, der ogsaa ramte Bønder. Regnskaberne bestaar derfor af Penge- eller Kasseregnskaber, Kornregnskaber og undertiden, naar de ikke er beregnede i Penge- eller Kasseregnskabet, særlige Regnskaber for de ekstraordinære Skatte samt for Familie- og Folkeskatten. Fra 1733 af findes derimod ogsaa for Rytterdistrikterne som for Amter med en tilstrækkelig Mængde Krongods særskilte Jordebogs- og Kontributionsregnskaber. Ryttergodsregnskaberne i Forening med de talrige Jordebøger, der fra Tid til anden er optagne over Godset, og Konditionerne for Auktionerne ved Salget af det foruden alle de andre Efterretninger, som i Rentekammerarkivet er opbevarede vedrørende dette Gods, udgør en bedre Kilde til Oplysning om alle Ejendomme og Beboere paa dette Gods, end vi har for noget andet Statsgods i Landet. Styrelsen var nemlig grundig og omsorgsfuld, blandede sig i alt, skrev om alt og beregnede hvert Søm, der blev slaaet i et Brædt paa Godset; og der er intet kasseret. Regnskaberne fra de første Aaringer efter Ryttergodset Indretning er dog af flere forskellige Grunde mangelfulde.

Til Slut et Par Bemærkninger om Jordebogsregnskaberne, som jeg ellers finder det unødvendigt at omtale i Enkelthederne, idet jeg kan nøjes med at henvise til Thomas Bangs Artikel om Lensregnskaberne.

Til Jordebogsregnskabet med Bilag burde normalt høre en Jordebog eller Landgilderegister, hvori er optegnet hver enkelt Beboers Landgilde paa vedkommende Amts Krongods; men det er der langtfra, idet man nøjedes med at henvise til den nærmest foregaaende Jordebog. Det er altsaa af Interesse at vide, hvilke

Regnskaber der indeholder Jordebøger, og man bør derfor begynde sin Undersøgelse med at udfinde dette gennem Rigsarkivets Seddelregistratur over Amtsregnskaberne. De uviste Indtægter paa Krongodset er som oftest opregnede i Jordebogsregnskabet, hvor saadant findes, ellers i Kontributionsregnskabet, men der kan ogsaa være særskilt Regnskab for dem, som f. Eks. for Københavns Amt indtil 1727. Amager Lands samtlige Regnskaber ligger for sig selv for Tiden 1793—1812, ellers skal Oplysninger om denne Ø søges i Københavns Amts Regnskaber.

Paa Grund af Amtsdomænegodsets Lidenhed siden de store Afhændelser under Kong Frederik III. og Kong Christian V. er Jordebogsregnskabernes Betydning som historisk Kilde kun ringe i Forhold til for Tiden før 1660. C. 1690 udgjorde det beholdne Krongods ved Amterne kun 59 660 Td. Htk. af Landets 372 840 Td., altsaa ikke en Gang $\frac{1}{6}$; men dertil kom jo Ryttergodsets 32 145 Td. Htk. Omtrent samme Størrelse som Amtsgodset alene 1690 skal Amtsgods og Ryttergods tilsammen have haft 1763, hvor det skal have udgjort 61 295 Td. Htk. (Mandix, Om det danske Kammervæsen S. 19). Ved Udgangen af det 18. Aarh. og Begyndelsen af det 19. var tilbage af Krongodset det meste af Frederiksborg Amt (o: Frederiksborg, Kronborg og Hørsholm Amt samt en Del af Jægerspris Amt), den Del af Københavns Amt, der udgør den største Del af det gamle Københavns Amt, det meste af Ods Herred og Baadesgaard Gods i Laaland. Endelig kunde til Statsgodset regnes Bornholm, Amager og Kolonierne paa Alheden og Randbølhede i Jylland. Desuden havde Staten købt Godserne Vestenborg og Hvededal samt Vaalse By paa Falster og Petersgaard Gods i Præstø Amt; men Jordegodset til Petersgaard var solgt til Fæstebønderne med fuld Ejendomsret. Paa de nævnte Amter havde Staten ved Arvefæsteskøder overdraget Bønderne en indskrænket Ejendomsret til Gaarde og Huse, som de havde i Fæste, hvilken Ejendomsret de igen kunde sælge; men i Stedet for Købesum havde Staten forbeholdt sig en vis bestandig aarlig Afgift. Desuden svaredes ved Ejerskifte Rekognition eller Kendelsespenge saa vel som ved Afhændelse af Jord fra Gaarden. Lignende Afgifter svaredes aarlig og ved Afhændelse af

Huse med og uden Jord. Paa de andre Godser var noget lignende Tilfældet. Paa Bornholm svaredes Afgifter, dels af Sælgerne, dels af bortfæstede Udmarksjorder. Desuden Kendelsespenge ved Ejerskifte, Indfæstning af Udmarksjord og Jagtforpagtnings Afgift. Om alle disse Forhold handler Jordebogsregnskaberne. Vedrørende Godserne Petersgaard, Baadesgaard, Vestenborg, Hvededal og Vaalse findes der ligesom for de tidligere omtalte i Tiden c. 1826—1850 af Staten for resterende Skatter overtagne Godser foruden særlige Godsregnskaber tillige Jordebøger, Dokumenter og Breve i Rentekammerarkivet (V. A. II, 102 og 123 f) for de købte Godser og særlige Godsinspektorsarkiver for de inddragne. Det sjællandske Godsinspektors Arkiv findes i Landsarkivet for Sjælland m. m. og det jyske i Rigsarkivet. Desuden havde disse inddragne Godsers Regnskaber deres særlige Revisionskontor, hvis efterladte Bøger og Journalsager indeholder et rigt Materiale til Oplysning om Forhold paa Godserne (V. A. II, 84). For den, som vil studere Ejendommens og Personers Forhold paa disse Godser og Landbrugshistorie under de vanskelige Forhold i Tyverne af det 19. Aarhundrede indeholder nævnte Regnskaber og Arkivsager en Fylde af Oplysninger.

I det hele taget maa man sige, at fra c. 1770 kan den, som har Vilje og Tid til at søge, næsten altid finde Oplysning om det, han vil undersøge, selv om Amtsregnskaberne skulde svigte; thi fra den Tid begynder det store Arkivmateriale, til hvis Fremkomst Interessen for Landboreformerne giver Anledning, og fra samme Tid begynder Folketællingerne eller Optagelsen af Mandtal, som svarer dertil. Alle Forskere af Personhistorie ved, at den første Folketælling, hvis Materiale er bevaret, er fra 1787, men næppe alle har været opmærksomme paa de i Henhold til kgl. Resolution af 20. Februar 1771 i Anledning af Plan til en Enkekasse indsamlede Efterretninger angaaende Ægteparrenes, Enkemændenes og Enkernes Antal i København, Sjælland, Møn og Bornholm, der er affattede paa Folketællingslisters Vis (V. A. II, 245). Af Arkivalierne vedrørende Landboforholdene (V. A. II, 201 ff.) vil jeg særlig gøre opmærksom paa Sagerne angaaende de antvorskovske og vordingborgske Rytterdistrikter 1768—73,

de mønske Domæner 1771—73, Jægerspris Distrikt for samme Aaringer og Sorø Akademis Gods 1778—1821 (V. A. II, 205 ff. og 218 f.) samt Landvæsenskontoets Journalsager 1773(68)—87 (c. l. S. 208 f.), der for Sjællands Vedkommende fra gammel Tid er ordnede alfabetisk efter Landsbyerne, saa at enhver Hjemstavnsforsker straks uden besværlig Eftersøgen i Protokoller kan erholde samlet, hvad der foreligger om den Lokalitet, han vil undersøge. Ligeledes er Indberetningerne om Forbedringer i Landvæsenet, øde og nedlagte Bøndergaarde 1770—1848 og Sagerne vedrørende Hoverivæsenet (c. l. S. 212 f. og 215 f.) af betydelig Interesse for Studiet af Landejendommenes Historie. Mange af Indberetningerne om øde og nedlagte Bøndergaarde er oprindelig Bilag til Amtsregnskaberne (Kontributionsregnskaberne).

Endelig vil jeg henlede Opmærksomheden paa Antegnelserne til Regnskaberne. De findes som Regel ved Kontributionsregnskabet, der jo var Hovedregnskabet, men kan ogsaa findes ved de enkelte Regnskaber, særlig ved Jordebogsregnskabet. De indeholder som bekendt Regnskabsrevisionens Udsættelser og Regnskabsaflæggerens Svar derpaa med tilhørende Bilag til Dokumentation. Mange af disse er uden Interesse, men adskillige kan indeholde Oplysninger af den største Værdi, idet Revisionen ofte forlanger, at Regnskabsafleggeren skal gøre Rede for Oprindelsen til en eller anden Indtægt, og det kan give Anledning til interessante historiske Udredninger. Forskeren maa altsaa ikke forbigaa de ofte tilsyneladende kedelige og uinteressante Antegnelser; det er hans Pligt, og det lønner sig, altid inden han forlader et Regnskab, han har undersøgt, at kaste et Blik paa Antegnelserne med tilhørende Bilag.

Et Amtsregnskab har selvfølgelig som ethvert andet Statsregnskab først og fremmest Interesse for Statshusholdningens Historie som visende, hvad der i et vist Distrikt er bleven paalagt til det offentlige og kommen ind, samt hvortil det indkomne er anvendt, hvis det er brugt paa Stedet. Men samtidig giver det Oplysning om Skatteyderne og deres Ejendomsforhold, deres Næring og deres Indtægter. Hele Distriktets Befolkning passerer Revy for os. Vi ser Staten som Jorddrot, repræsenteret ved Amt-

manden og Amtsforvalteren, dens oprindelig talrige Fæstere og faa jordegne Bønder — siden bliver Forholdet omvendt. Vi lærer Herremændene (»Proprietærene«) at kende, deres Gaardes Tilliggende af Hovedgaardsjord og Bøndergods. Præster og Degne præsenteres for os med deres Gaarde og Boliger, deres Tjender og Anneks- og Mensalgaarde. Ligesaa Kongens og Kirkens Tjender, Kirkens, Skolers, Stiftelsers og Hospitalers Gods. Alle verdslige Embedsmænd og pæne Folk paa Landet udenfor Bondestanden optræder i Regnskaberne, og Bønderne, naar de ved Siden af deres Landbrug har anden Beskæftigelse. Husmænd med Jord nævnes ofte; de var anderledes føre Karle end Fæstebønder. Naar der findes Kopskat- eller Familie- og Folkeskatsregnskaber — de sidste maa ikke være Forpagtningsregnskaber — stifter vi Bekendtskab med hele Befolkningen undtagen dens alleryngste Medlemmer. Ingen Forandring kunde ske i Distriktet, uden at det offentlige blandede sig i den. Naar Ejendomme skiftede Ejer, blev større eller mindre, naar Gaarde og Huse brændte, naar en Person giftede sig, steg i Rang, begik Lejermaal, alt giver sig Udslag, i hvert Tilfælde, naar det skete paa Statsgodset. Vi erfarer, hvor mange Tjenestefolk enhver holdt, undertiden hvad disse hed, men det er sjældent, hvor mange Heste og Køer, til Tider ogsaa Faar, Svin og Smaakreaturer der var i hans Gaard. Naar Præsten opgiver sin egen Husstand i Mandtallet, sker det endog, at han fortæller om sin Hustrus Sundhedstilstand. Regnskabet over Udgifterne er selvfølgelig særlig interessant i Jordebogsregnskabet, hvortil der af og til hører Inventarregnskab for de kgl. Slotte og for Kirker og Skoler paa Statsgodset. Men ogsaa ved Kontributionsregnskabet kan det give os Oplysninger af Interesse. I Regnskaber fra Amter, hvori der var Statsskove, faar vi selvfølgelig Oplysninger om Indtægterne af disse ved Salg af Brænde og Gavn-tømmer og om Udgifterne ved Skovning og Plantning, grænsede Amterne op til Vesterhavet, hører vi om Strandinger og Sandflugt, til Limfjorden og Øresund, om Silde- og Aalestader.

Meget mere kunde nævnes ved en Gennemgang af Fortegnelserne over Bilag fra bestemte Amter for visse Aar, men det vilde føre for vidt. Enhver, som har Interesse for sin Egns og

dens Beboeres Historie, maa selv komme og se og føle Glæden ved at leve med de henfarne Tider.

(Af Litteratur er foruden Samlingerne af Forordninger, Love og Reskripter særlig benyttet Jacob Mandix, Om det danske Kammervæsen. Endvidere er brugt Jørgen Herman Vogt, Udsigt over det danske Monarchies Skattevæsen I, 1 og mit eget Arbejde, Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger I 1661—1675 og II 1676—1699).

EN UPAAAGTET KILDE.

I Tilknytning til Arkivsekretær C. Christiansens fortrinlige Oversigt over Amtsregnskaberne vil jeg gerne i al Korthed minde om *Amtsstuearkiverne* i Landsarkiverne, der indeholder fortrinlige Oplysninger om Enkeltheder i Amtsregnskabernes Poster, men som sjældent sees at blive udnyttet af Lokalhistorikerne. »Fortid og Nutid« skal ved Lejlighed bringe en Oversigt ogsaa over disse Arkivers Indhold.

En fortrinlig, men fuldkommen overset Kilde, som jeg fandt i *Matrikulsarkivet* i Kbhvn. Oktober 1921 (se Skivebogen 1921 S. 39), er »*Beretning til Matriculen om Jordbrugere 1805*« i Herredspakker og Amtspakker. Den indeholder 1) Indsendte Beretninger fra alle Godsejere. 2) Indsendte Protokoller fra Amtsstuerne over alt Selvejer- og Strøgods ved Aaret 1804's Udgang. 3) Protokoller over Selvejer- og Strøgods ved Amtsstuen efter Rentekammerets Ordre af 18. Decbr. og 29. Decbr. 1804, forfattet efter det med Ordren fulgte Skema. Heri gives Oplysninger om Dyrkningsmaade, Sædskifte, Høavl, Udskiftning, Bonitet, Gl. Hartkorn og meget mere. 4) Ekstrakter af alt det foregaaende, ordnet herredsvis, altsaa en Slags Herredsmatrikel 1804. Denne Kilde vil være et fortræffeligt Bindeled mellem Hartkornslisterne 1789—91 og Matrikelen 1844, foruden at den for Personalhistorien supplerer Folketællingen 1801. Dens Hovedbetydning ligger dog i, at den giver særdeles fyldige Oplysninger om det nye Landbrug efter Udskiftningen, samt egenhændige Beretninger fra en Del af de Godsejere og Præster, der var Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade.

Red.